

випереджала свій час і залишається фундаментом для сучасної освіти. Державотворчий внесок Русової в період УНР та її стійкість в еміграції підтверджують, що вона була не лише мислителем, а й активним творцем українського культурного та політичного простору, чії ідеї залишаються дієвим дороговказом для виховання вільних громадян сучасної України.

Джерела:

1. Дацюк Г. Софія Русова: шведка за кров'ю, українка за духом. *Жінка*. 2019. № 2. С. 10–12.
2. Джус О. В. Творча спадщина Софії Русової в контексті розвитку української освіти. Івано-Франківськ : Плай, 2002. 260 с.
3. Кононенко І. П. Педагогічна діяльність Софії Русової в добу Української Центральної Ради. *Українська педагогіка в персоналіях*. Київ : Либідь, 2005. С. 345–350.
4. Кузьменко В. О. Педагогічна концепція Софії Русової: теоретико-методологічний аспект. Київ: Знання, 2005. 232 с.
5. Проскура О. В. С. Ф. Русова й ідея національного виховання. *Дошкільне виховання*. 1992. № 2–3. С. 4–7.
6. Русова С. Ф. Мої спомини / за ред. М. Івенсена. Київ : Наш час, 2011. 344 с.
7. Самоплавська Т. П. Софія Русова – лідер жіночого та педагогічного руху. *Софія Русова – з вірою в Україну : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Чернігів, 18 лют. 2015 р.)*. Чернігів, 2015. С. 15–18.
8. Слюсар В. Г. Педагогічні погляди Софії Русової на проблему національного виховання. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки. 2013. № 4.12 (98). С. 225–229.
9. Сухомлинська О. В. Софія Русова в історико-педагогічному вимірі. *Рідна школа*. 2006. № 9. С. 3–6.

Олена СМЕЦЬ,

методист відділу інформаційної та видавничої діяльності ЧОППО імені К.Д. Ушинського

Світлана ПРОСКУРА,

провідний бібліотекар науково-методичної бібліотеки ЧОППО імені К.Д. Ушинського

УКРАЇНКА ПО ДУХУ

2026 рік позначився яскравим ювілеєм – 170-річчям від дня народження видатної громадської діячки, педагогині, патріотки України Софії Федорівни Русової. Чернігівщина особливо виокремлюється роботою з вивчення та впровадження в практику освітньої діяльності С.Ф. Русової.

За роки діяльності відділу інформаційної та видавничої діяльності ЧОППО імені К.Д. Ушинського на сторінках інститутських періодичних видань опубліковані численні матеріали освітян області щодо багатогранної педагогічної спадщини уродженки рідного краю.

Подаємо список літератури **ІЗ ФОНДІВ ВІДДІЛУ:**

1. **Єрмак Н.В.** Школа імені Софії Русової. *Педагогічні обрії*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. №8. 2000. С.11-13. [Педагогічні обрії №8](#)
2. **Тимошко Г.М.** Впровадження педагогічної спадщини Софії Русової в освітніх закладах Чернігівщини. *Педагогічні обрії*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № (1)9. 2002. С.28-29.
3. **Ничипоренко Г.І.** Від ідеї до практики. *Педагогічні обрії*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № (1)9. 2002. С.30.
4. **Зубок Н.М.** Вшанували видатну землячку. *Педагогічні обрії*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № (1)9. 2002. С.30.
5. **Пінчук З.М.** Роль ідей С.Ф.Русової в розробці педагогічної концепції громадянського виховання в Україні. *Педагогічні обрії*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № (1)9. 2002. С.31.
6. **Барило О.А., Пухова Т.П.** Особливості міжособистісної взаємодії учасників педагогічного процесу у концепції С.Русової. *Педагогічні обрії*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № (4)34. 2006. С.11-13. [Педагогічні обрії №34](#)
7. **Багмут Л.І.** Світло ясної зіроньки. Народна казка як засіб виховання дитини у вальдорфській педагогіці та педагогічній системі С.Ф.Русової. *Педагогічні обрії*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № (2)38. 2007. С.25-33. [Педагогічні обрії №38](#)
8. **Гребницька О.І.** Тарас Шевченко в рецепції Софії Русової. *Педагогічні обрії*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № (3)69. 2012. С.67-70. [Педагогічні обрії №69](#)
9. **Кізяк А.Б., Татарчук О.В.** Національні ідеї С.Русової в практиці роботи дошкільного навчального закладу. *Педагогічні обрії*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № (6)96. 2017. С.20-22. [Педагогічні обрії №96](#)
10. **Єрмак Н.В.** Педагогічні ідеї Софії Русової. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № 3. 2005. С.13-15. [Філософія освіти і педагогіка №3](#)
11. **Глухенька В.К.** Софія Русова і розвиток національної освіти. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № 7. 2006. С.3-8. [Філософія освіти і педагогіка №7](#)
12. **Корж Н.М.** Втілення педагогічних ідей Софії Русової в роботу педколективу Ріпкинської гімназії. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № 7. 2006. С.8-14. [Філософія освіти і педагогіка №7](#)
13. **Шило З.В.** Формування принципів особистісно орієнтованого підходу до навчання і виховання учнів шляхом аналізу педагогічної спадщини С.Русової та впровадження їх у практику сучасної школи. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № 7. 2006. С.15-25. [Філософія освіти і педагогіка №7](#)
14. **Попруга В.М.** У гармонії з природою. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № 7. 2006. С.13-15. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № 3. 2005. С.25-26. [Філософія освіти і педагогіка №7](#)
15. **Чаус В.М.** Година спілкування. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № 7. 2006. С.27-36. [Філософія освіти і педагогіка №7](#)
16. **Глухенька В.С.** Свято “Софія Русова – славна донька України”. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д.Ушинського. № 7. 2006. С.37-44. [Філософія освіти і педагогіка №7](#)

17. **Лисенко І.** Внесок С.Ф. Русової у розвиток освіти на Чернігівщині у кінці XIX – на початку XX століття. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 26. 2012. С.3-6.
18. **Потій Н.** Софія Русова про стан земської початкової освіти в Чернігівській губернії у II половині XIX ст. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 26. 2012. С.6-11. [Філософія освіти і педагогіка №26](#)
19. **Ланько Н.** Реалізація ідей Софії Русової на Чернігівщині: історія і сучасність. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 26. 2012. С.12-20. [Філософія освіти і педагогіка №26](#)
20. **Корж Н.** Роль центру педагогічної спадщини Софії Русової у розвитку сучасної школи. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 26. 2012. С.20-24. [Філософія освіти і педагогіка №26](#)
21. **Шило З.** Проблема розвитку творчих здібностей дітей у спадщині Софії Федорівни Русової та її значення для сучасної школи. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 26. 2012. С.24-28. [Філософія освіти і педагогіка №26](#)
22. **Гребницька О.** Багатогранність духовного виховання за ідеями Софії Русової. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 26. 2012. С.28-33. [Філософія освіти і педагогіка №26](#)
23. **Зацаринна Г.** «Золоті ключі» спадщини Софії Русової. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 26. 2012. С.34-37. [Філософія освіти і педагогіка №26](#)
24. **Товстоліс М.** З досвіду роботи освітнього та виховного центру Софії Федорівни Русової. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 26. 2012. С.37-42. [Філософія освіти і педагогіка №26](#)
25. **Ярмак Н.** Використання педагогічної спадщини Софії Русової в інноваційному оновленні освіти України. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 26. 2012. С.42-46. [Філософія освіти і педагогіка №26](#)
26. **Халімон Н.** Погляди С. Русової та Л. Дєполович на вимоги до професійної етики педагога. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 26. 2012. С.47-50. [Філософія освіти і педагогіка №26](#)
27. **Заровська Л.** Тенденції подальшого прогресивного розвитку та удосконалення уроків трудового навчання в школі на основі вчення Софії Русової. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 26. 2012. С.51-56. [Філософія освіти і педагогіка №26](#)
28. **Ніколенко С.** Витворити людину в найкращому значенні цього слова. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 26. 2012. С.56-60. [Філософія освіти і педагогіка №26](#)
29. **Єрмак В.** Пам'ять серця – Україна (Софія Русова, Ніна Ліндфорс-Михалевич і українська ідея). *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 26. 2012. С.61-67. [Філософія освіти і педагогіка №26](#)
30. **Пономаревський С.** Дидактичні погляди Софії Русової і реформаційні освітні процеси 20-х рр. XX ст. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 47. 2020. С.57-66. [Філософія освіти і педагогіка №47](#)
31. **Пономаревський С.** Софія Русова і Лідія Дєполович у пошуках універсального українського «Букваря». *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 48. 2021. С.59-67. [Філософія освіти і педагогіка №48](#)
32. **Блохин Д.** Громадсько-політична та педагогічна діяльність Олександра та Софії Русових. *Філософія освіти і педагогіка*. ЧОППО імені К.Д. Ушинського. № 56. 2026. С.48-67. [Філософія освіти і педагогіка №56](#)

Список літератури ІЗ ФОНДІВ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ ЧОППО імені К.Д. Ушинського

Твори С.Ф. Русової

1. Русова, С.Ф. Вибрані педагогічні твори: у 4 кн. / за заг. ред. Є.І. Коваленко; упоряд.: Є.І. Коваленко, О.М. Таран. Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. Кн. 3. 240 с.

У виданні вперше публікуються твори видатного педагога, активного борця за створення української національної системи освіти Софії Русової, присвячені проблемам теорії і практики навчання і виховання.

2. Русова, С.Ф. Вибрані педагогічні твори: у 4 кн. / за заг. ред. Є.І. Коваленко; упоряд.: Є.І. Коваленко, О.М. Таран. Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2009. Кн. 4. 328 с.

У виданні вперше публікуються твори видатного педагога, активного борця за створення української національної системи освіти Софії Русової, присвячені проблемам теорії та історії педагогіки.

3. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ: Освіта, 1996. 304 с.

До збірки увійшли праці про дошкільне виховання і школу видатного українського педагога і громадського діяча Софії Русової. Золоті джерела праць С. Русової – не тільки історія педагогічної і психологічної думки, а й цілком сучасний погляд на загальну проблему школи й освіти в цілому.

Література про педагогічну спадщину С.Ф. Русової в контексті розвитку національної освіти

1. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф. Русової: навч. посіб. для студентів пед. спец. вузів. / передм. М.Д. Ярмаченка. 3-тє вид., переробл. та допов. Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2006. 264 с.

У посібнику на багатому джерельному матеріалі ґрунтовно розкривається життєвий шлях, педагогічна діяльність, творчість і педагогічна концепція Софії Русової – однієї з найушлявленіших дочок України.

2. Ідея національної школи С. Русової. *Історія педагогіки*: навч. посіб. / М.В. Левківський, О.М. Микитюк; за ред. проф. М.В. Левківського. Харків: «ОВС», 2002. С.195.

Посібник розповідає про значення доробку С.Ф. Русової в розбудові національної системи освіти.

3. Коваленко Є.І., Пінчук І.М. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / за ред. Є.І. Коваленко. Ніжин: НДПІ, 1998. 214 с.

Представлена спроба систематичного висвітлення освітньої діяльності, світогляду і педагогічних поглядів видатного українського педагога, державного і громадського діяча, письменниці С.Ф. Русової.

4. Маленький українець: педагогічні ідеї Софії Русової / упоряд.: Л. Синекон, Н. Ковальчук. Київ: Шк. світ, 2010. 128 с. (Бібліотека «Шкільного світу». Дитячий садок).

Видання складається з матеріалів педагогів школи-дитячого садка імені Софії Русової м. Києва. Подано низку уроків, виховних заходів, занять із дітьми різного віку, що висвітлюють проблеми навчання і виховання.

5. Національне виховання в ДНЗ за педагогічними ідеями С. Русової / упоряд. В.В. Семізірова. Київ: Редакції газет з дошкільної та початкової освіти, 2014. 128 с. (Бібліотека «Шкільного світу». Дитячий садок).

У посібнику зібрано практичні матеріали педагогів дошкільного закладу, в основу яких покладені ідеї виховання та навчання видатного українського педагога С.Ф. Русової.

6. Педагогічні ідеї Софії Русової в контексті Нової української школи: зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції 15-16 лютого 2019 р. Ріпки, 2019. 240 с.

Збірка вміщує матеріали, які висвітлюють ідеї С.Ф. Русової в контексті сучасних педагогічних парадигм.

7. Проблеми дошкільного виховання у педагогічній спадщині С. Русової: матеріали Всеукраїнських педагогічних читань, присвячених 140-річчю з дня народження С.Ф. Русової. Чернігів, 1996. 70 с.

Збірка вміщує інформацію про Софію Русову як теоретика й організатора національного дошкільного виховання.

8. Проблеми національного виховання у спадщині С. Русової. Чернігів, 1996. 70 с.

Видання висвітлює питання національного виховання дітей як складової частини системи освіти.

9. Проблеми шкільної педагогіки і психології навчання і виховання у творчій спадщині Софії Русової: матеріали Всеукраїнських педагогічних читань, присвячених 140-річчю з дня народження С.Ф. Русової. Чернігів, 1996. 125 с.

У збірнику широко представлені питання педагогіки та психології з творчого доробку С.Ф. Русової.

10. Русова Софія Федорівна (1856-1940). Хрестоматія з української класичної педагогіки: К. Ушинський, С. Русова, А. Макаренко, Г. Ващенко, В. Сухомлинський: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / уклад.: В.П. Кравець, О.І. Мешко. Київ: Грамота, 2008. С. 121-222.

До хрестоматії увійшли найвідоміші праці видатних українських педагогів, серед яких і Софія Русова, творча спадщина якої істотно вплинула на розвиток національної педагогіки і стала світовою класикою. Представлені життєвий та творчий шляхи Софії Русової – першої жінки педагога-теоретика в Україні.

11. Смыслотворчий потенціал концепції національного виховання Софії Русової: зб. матеріалів міжрегіональної науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Софії Русової / упоряд.: О.О. Антипець та ін. Чернігів: ЧНТУ, 2016. 208 с.

Матеріали містять статті, що розповідають про використання спадщини Софії Русової в освітньому процесі закладів освіти.

12. С. Русова – видатний педагог, державний, громадський діяч України: матеріали Всеукраїнських педагогічних читань / відп. ред. Є.І. Коваленко. Чернігів, 1996. 59 с.

Збірка присвячена Софії Русовій як видатному педагогу та громадському діячу.

13. С.Ф. Русова про національну систему освіти та виховання. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко; за ред. О.О. Любара. Київ: Т-во «Знання»; КОО, 2003. С.317-323.

Це один із перших навчальних посібників, у якому на системній основі подається аналіз становлення і розвитку автентичної педагогічної думки, українського шкільництва, національної освіти та роль видатних українських педагогів у цьому процесі. У розділі, який присвячений Софії Русовій, докладно розкривається питання становлення національної системи освіти та виховання.

14. Софія Федорівна Русова, 1856-1940. Видатні українські педагоги: інформаційний довідник / авт.-упоряд. Л.В. Калуська. Тернопіль: Мандрівець, 2008. С.74-112.

У виданні представлено короткі інформативні відомості про основні життєві віхи, наукову і творчу діяльність Софії Русової.

ЖИТТЄВЕ КРЕДО СОФІЇ РУСОВОЇ

"Найдорожчий скарб
у кожного народу –
його діти..."

"Нова школа
ставить за головну
мету збудити, дати
виявитися
самостійним

творчим силам як
вчителя, так і учня."

"Учитель, який
передає дитині лише
знання, – це
ремісник; той, хто
виховує характер, –
справжній митець
своєї справи."

"Життя не чекає –
воно кличе нас до
роботи."